

LUKU 3

J. V. SNELLMAN JA KANSAKUNNAN
SIVISTYKSEN EDELLYTYKSET

Mikko Lahtinen

Aluksi

Johan Vilhelm Snellman (1806–1881) on kaikkien aikojen merkittävin ja vaikutusvaltaisin suomalainen filosofi, joskin hänen toimintansa ulottui kauas yliopiston seinien ulkopuolelle. Häntä juhlittiin jo hänen elinaikanaan kansallisena suurmiehenä, ja hänen maineensa kansallisfilosofina vakiintui viimeistään itsenäisen Suomen alkuvuosikymmeninä. Snellmanista on esitetty lukuisia tulkintoja, ja ”snellmanilaisuus” on saanut toimia monenlaisten poliittisluontoisten pyrkimysten palveluksessa. Monet Snellmanin seuraajat ovat kuitenkin olleet taipuvaisia näkemään oppi-isänsä konservatiivisempänä hahmona kuin tämä tosiasiallisesti oli varsinkaan 1840-luvulla *Saiman* aikoina tai sitä seuranneen *Litteraturbladin* alkuvaiheessa. Siinä missä hän näissä lehdissään peräsi varsin ennakkoluulottomasti oikeuksia ja elämisen edellytyksiä syrjäytetyille ja laiminlyödyille suomenkieliselle rahvaalle, näkivät varsinkin 1900-luvun alkuvuosikymmenten nationalistit työväestön uhkaavana massana, joka tuli ”snellmanilaisessa” hengessä kasvattaa kuuliaiseksi ja työteliääksi alamaiskansaksi.

Myös Snellman ennakoi työväenluokkien nousua – ja näki sen jo kehittyneimmissä valtioissa alkaneenkin – mutta piti sitä väistämättömän historiallisen *kehityksen* ilmauksena. Snellmanille oli selvää, että palkkatyötä tekevä toimelias ja sivistynyt työväenluokka oli nykyaikaisen yhteiskunnan perusvoima. Snellmanin ajan Suomi oli vielä kaukana ”modernista” yhteiskunnasta, mutta hän ennakoi, että myös Suomen suuriruhtinaskunnan tulevaisuus tulisi ratkeamaan sen mukaan, miten väestön enemmistön asema yhteiskuntakokonaissuudessa tulisi järjestymään.

Snellmanin ajattelussa *sivistys* ei tule esille akateemis-korkeakulttuurisena humanismina, vaan päinvastoin, kansakunnan sivistyksen kysymykset osoittavat suoraan kysymyksiin elinkeinojen, aineellisten olojen ja yhteiskunnallisia suhteiden järjestämisestä. Seuraavassa esityksessä tarkastelen varsinkin Snellmanin 1840-luvun kirjoituksia, sillä niissä hän esitti kaikkein voimallisemmassa ja radikaalimmassa muodossaan sivistystä koskevan ajattelunsa keskeisiä periaatteita ja sovelsi niitä taidokkaasti aikansa akuutteihin kysymyksiin.¹

Sivistys ja elinkeinot

Se, että ”sivistys” oli Snellmanille monella tapaa mitä käytännöllisin kysymys, näkyi myös hänen omissa toimissaan ja pyrkimyksissään. *Saiman* oli määrä olla tuottoisa liikeyritys. Hän toteaa useammassa yhteydessä julkaisevansa lehteään tuntuvien lisäansioden toivossa, sillä jo 500 lehden myyntitulot tarjosivat sievoisen lisän ala-alkeiskoulun rehtorin palkan päälle². Muutenkin lehtihanketta oli syytä tuoda esille ”pelkästään rahalliseen voittoon tähtäävänä yrityksenä”, sillä muussa tapauksessa lehti ”ei kestä minkäänlaista arvostelua”.³ Tietenkin viranomaisten suhtautuminen puhtaaseen liiketoimintaan oli suopeampaa kuin jos poliittisemmat tarkoitukset olisivat korostuneet. Taloudellinen kannattavuus toi myös pelivaraa, mikäli sensuuri- ja muut viranomaistoimet aiheuttaisivat häiriöitä julkaisutoiminnassa. Ansaitsemisen motiivin korostaminen ei tietenkään ollut esteenä sille,

etteikö Snellmanilla olisi ollut myös ylevämpiä pyrkimyksiä. Toisaalta poleemisuus herätti kiinnostusta – myönteistä ja kielteistä – ja kasvatti lehden levikkiä. Hän jopa ehdotti ystävälleen Fabian Collanille, että tämä houkuttelisi *Helsingfors Tidningaria* toimittaneen Zachris Topeliuksen asettumaan poikkiteloin *Saiman* tulevien suomen kieltä koskevien näkemysten kanssa. Näin saataisiin aikaan yleisön mielenkiinnon herättävää polemiikka.⁴

Snellmanin osoittama kiinnostus elinkeinotoimintaa kohtaan ei rajoittunut vain hänen omiin ansaitsemisen pyrkimyksiinsä, vaan taloudellis-tuotannollisilla kysymyksillä oli merkittävä rooli koko hänen sivistysajattelussaan. Hänen mukaansa varsinkin kaupan ja teollisuuden merkitys ”koko eurooppalaiselle sivistykselle” oli ratkaiseva. Erityisesti pienissä kansakunnissa, kuten Suomen suuriruhtinaskunnassa, edistys vaati ”intensiivistä ja karaistunutta henkeä”, joka ”voi kehittyä ainoastaan vilkkaassa teollisessa elämässä ja sen varassa elpyneen yleisemmän intellektuaalisen sivistyksen oloissa”.⁵ Myös omassa elämässään Snellman näki lupaavia mahdollisuuksia juuri liike-elämän piirissä. Kun hän päätti luopua rehtorin virastaan Kuopiossa ja asettua pääkaupunkiin, vaikka ei saanutkaan virkaa yliopistosta, eikä hänen suunnittelemaansa kauppaoppilaitosta perustettu, hän ei suinkaan vain pakon edessä ottanut vastaan tointa Henrik Borgströmin kauppaliikkeen palveluksessa.⁶ Liike-elämässä oli mahdollisuus olla toimia myös isänmaan hyväksi, semminkin kun ”elinkeinoelämä on Suomessa tällä hetkellä suhteellisesti kaikkein tyydyttävien toiminnan ala ja se antaa parhaat mahdollisuudet hyödyttää isänmaata”.

Vakuuttavin osoitus hänen liike- ja elinkeinoelämäänsä suuntautuneista ambizioistaan ovat hänen lukuisat artikkelinsa elinkeinon kehittämisestä ja tämän vaatimista yhteiskunnallisista uudistuksista. Niissä näkyy Snellmanin ajattelun vahva taloudellisen liberalismiin juonne. Snellman olikin vankkumaton elinkeinovapauden kannattaja. Lainsäädännön ja muiden valtiollisten järjestelyjen ei tullut olla vapaan liiketoiminnan este, kuten ne merkantilismin oloissa olivat, vaan vapaan toimeliaisuuden myötävoima. Toisaalta myös liberalismiin käänntöpuoli, varallisuuden keskittyminen ja väestön enemmistön

proletarisoituminen, nousee aika ajoin esille. Euroopan suurten ja kehittyneiden valtioiden elämää tarkkaan seuraava Snellman oli tietoinen siitä, että liberalismiin ja kapitalismiin kehityksen myötä muodostuvat proletaariset massat tulisivat aiheuttamaan suuria ongelmia, ellei kansaa alettaisi toden teolla kouluttaa ja sivistää. Myös joukkojen hallittu yhteiskunnallistaminen edellytti systemaattista koulutus- ja sivistystyötä:

”Mitä suuremmaksi elinkeinovapauden aiheuttama varallisuuden ja ulkoisen hyvinvoinnin ero pakosta kasvaa, sitä välttämättömämmäksi käy tasoittaa eroa koulutuksella. Sitä tietä voidaan varakkaan omaisuutta myös jakaa oikeudenmukaisimmin kovempiosaiselle. On varakkaan luokan oman edun mukaista synnyttää koulutuksella joukoissa sitä lainkuuliaisuutta, jota ilman varakkailta puuttuu kaikki turva, sillä suuri ero hyvinvoinnissa houkuttelee helposti käyttämään voiman oikeutta. Niin kuin olen edellä yrittänyt osoittaa, kaikki omistajan ja työläisen yksityisiä suhteita koskevat lait voidaan syrjäyttää, jolloin ne menettävät valtansa. Valtiolla on kuitenkin oikeus edistää kaikkien jäsentensä koulutusta ja valtion velvollisuutena on antaa heille tilaisuus saada koulutusta. Niiden yhteiskunnan jäsenten, jotka omistavat kansallisomaisuutta, on, kuten aina muulloinkin, luovutettava valtion tähän tarkoitukseen tarvitsemat rahavarat. Heidät pakottaa siihen heidän oman etunsa lisäksi myös enemmistön kasvava valtiollinen vaikutus. Ja lisääntyvä koulutus helpottaa kerralla työläisen asemaa. Osaksi se näet opettaa työläisiä käyttämään omia ansioitaan tarkoituksenmukaisemmin, osaksi se sitoo moraalisesti omistajan menettelemään anteliaammin sekä vihdoin siksi, että työläisen mahdollisuudet siirtyä työväenluokasta omistajaluokkaan ovat helpottuneet, toisin sanoen omistusoikeuden nopeamman vaihtuvuuden vuoksi. Kaikkien niiden, jotka toimivat filantrooppisin perustein elinkeinovapauden puolesta, pitäisi ajaa myös kansanopetuksen lisäämistä, sillä se on ainoa keino, jolla elinkeinovapauden tuomia epäkohtia voidaan tasapainottaa.”⁷

Suomalaisen sivistyksen ainoa ongelma ei ollut sen niukkuus ja perin epätasainen jakautuminen väestöryhmien kesken, vaan myös olemassa olemassa olevan säätyläissivistyksen yksipuolisuus ja vääristyneisyys. Mikäli koko kansakunnan tulevaisuuden kannalta välttämätöntä taloudellista edistystä aiottiin saada aikaan, niin ”tärkeintä on epäilemättä se, että nuoret muuten tieteellisesti sivistyneet miehet omaksuvat myös teknisiä tietoja omistaakseen kykynsä kotimaisen teollisuuden asialle ja kohottaakseen sen samalla siitä alennustilasta ja arvostuksen puutteesta, josta se elämänurana on kärsinyt”.⁸ Se, että vanhemmat halusivat kasvattaa lapsensa virkamiesuralle, kertoi tyhmänylpeästä turhamaisuudesta. Sellainen oli omiaan pitämään maan köyhänä ja kansan yleisen sivistystason matalana.⁹ Varsinkin virkamiesperheiden keskuudessa pidettiin alentavana ”sallia jonkun pojista antautua teollisuuden palvelukseen”. Suomessa dominoi saksalainen sivistysideologia, jossa ”julkinen ja yksityinen opetus tähtää yksinomaan oppineisuuteen tai virkamiessivistykseen”.¹⁰ Vikaa löytyi myös Ruotsin suunnalta, sillä elinkeinojen heikon kehityksen eräs syy oli ruotsalaisesta ”kansanluonteesta” peritty haluttomuus teollisuusammatteihin.¹¹

Toisaalta Snellman epäili, voisiko suomalainen teollisuus menestyä kilpailussa suurten ja kehittyneiden kansakuntien kanssa. Hänestä oli varsin epätodennäköistä, että Suomessa voisi syntyä kannattavaa vientiteollisuutta.¹² Hän myös epäili kotimaan markkinoille suuntautuneen suurteollisuuden mahdollisuuksia, sillä köyhässä ja harvaanasutussa maassa ei juuri ollut kysyntää teollisuustuotteille. Metsätuotteidenkaan viennin varaan Snellman ei ollut valmis laittamaan Suomen tulevaisuutta. Suomesta tosin vietiin Englantiin ja muualle Eurooppaan mäntypuuta, mutta sen kysyntä uhkasi vähentyä kiven ja raudan käytön lisääntymisen myötä. Myös korkeat kuljetuskustannukset arveluttivat filosofia. Metsätalouden ongelma oli myös se, että hakkuuvalmiin tukkimetsän kasvattamiseen kului 100–130 vuotta, kun taas maanviljelys tarjosi säännölliset vuotuiset tulot. Hän ei kuitenkaan tyrmännyt metsänviljelyä, vaan katsoi sen voivan kehittyä maanviljelyksen kelpo sivuelinkeinoksi. Pitkä kasvuaikakaan ei olisi ongelma, jos valtio ottaisi tehtäväkseen metsänviljelyn ja -hoidon, sillä valtiolla ei ollut pakkoa

saada välitöntä tuottoa metsäinvestoinneistaan.¹³ Snellmanin mukaan Suomessa olikin realistista panostaa maatalouden ohella pien- ja käsiteollisuuteen. Hän visioi viidenkymmenen vuoden päässä häämöttävän ideaali-Suomen, jossa olisi ”tusina pelkästään uutterien käsityöläisten asuttamia kauppaloita”. ”Henkisessä mielessä” ne merkitsivät maalle enemmän kuin yksi yliopisto, joskin tuolloin maassa voisi olla tarvetta toisellekin yliopistolle.¹⁴

Aleksanteri II:n vapaamielisen ajan koitettua Snellmankin rohkeni suhtautua entistä optimistisemmin suomalaisen teollisuuden tulevaisuuteen, joskaan vientiteollisuuden mahdollisuuksiin hän ei vielä kukaan uskonut. Tärkeintä oli teollinen tuotanto maan väestön omiin tarpeisiin. Nyt hän katsoi, että teollisuus ja kauppa tulevat kasvamaan juuri niillä aloilla, joilla ne ”tydyttävät massojen tarpeita”. Massojen sivistyksen kasvaessa – missä suomen kielen aseman parantuminen oli olennainen tekijä – ja yleisen vaurastumisen myötä myös teollisuuden tuotteiden kysyntä tulisi kasvamaan. Sen tähden työ suomen kielen aseman parantamiseksi oli myös teollisuuden ja kaupan etujen mukaista.¹⁵

Snellmanin sivistyskonseptiossa kielikysymys, väestön sivistäminen ja elinkeinojen kukoistus liittyivät elimellisesti toisiinsa. Hänen mukaansa oli pelkkää pötypuhetta, että vain virkamies työskentelisi kansakunnan yhteiseksi hyväksi, kun taas elinkeinonharjoittaja ajaisi vain ahtaasti omaa etuaan. Todellisuudessa juuri jälkimmäinen saattoi oivalluksillaan ja uutteruudellaan avata maalle ”uusien elinkeinon lähteitä, jotka pulppuavat vuosisatojen mittaan yhä voimakkaammin [...] Hän ei ole vain tällä hetkellä suonut sadoille ahkerille maanmiehilleen varmaa toimeentuloa, vaan myös helpottanut heidän lastensa ja lastenlastensa, satojen tuhansien ihmisten elämää ja valmistanut heille tietä myös korkeampaan sielunsivistykseen, joka sekä tavallisesti on hyvinvoinnin seuralainen”.¹⁶ Teollisuudenharjoittajien keskuudessa sivistyminen tarkoittaisi kasvavaa ymmärrystä omien pyrkimystensä yhteydestä ”oman kansansa, aikansa, ihmiskunnan katsantokantaan ja pyrkimykseen”. Kun ihmisyyksilö oppii tarkastelemaan toimiaan yleisemmältä näkökannalta, hän samalla oppii tuntemaan oman panoksensa kansa- ja ihmiskunnan rakennustyössä.¹⁷

”Ranskalainen kritiikki”

Snellmanin keskeinen kritiikin kohde oli ajan kapea ja yksipuolinen humanistinen kulttuuri, jossa yliopisto keskittyi virkamiesten ja pappeiden kouluttamiseen, kouluopetusta hallitsi klassisten kielten pänttäys, filosofian ja tieteiden harjoittaminen merkitsivät kammioihin vetäytyvää oppineisuutta, ja luonnontieteellinen opetus- ja tutkimustoiminta olivat lapsen kengissä:

”Maamme kouluissa ja lukioissa opetetaan näitä tieteenaloja [so. luonnontieteitä] niin vähän, ettei maksa vaivaa juuri puhuaakaan. Yliopistossa tulevat lääkärit ja ylipäänsä filosofisen tutkinnon suorittajat opiskelevat jotakin niistä. Kuitenkin vain harvat perehtyvät tarkemmin edes yhteen alaan, kun taas melkoinen joukko jää vaille kaikkea tietoa [...] Selvä osoitus yleisen sivistyksemme viivoutumisesta tässä suhteessa on se, että vain harva häpeää suurinta tietämättömyyttään luonnontieteissä, vaikka muuten haluaisikin käydä sivistyneestä miehestä [...] naisten sivistyksestä tässä suhteessa emme voi edes puhua.”¹⁸

Kehittyvän kansakunnan tuli suuntautua tulevaisuuteen, eikä tähyillä menneisyyteen. Snellmanin sapsen saivatkin kiehumaan Suomelle mahtavaa muinaisuutta kepeästi sepittelevät ”suunsoittajat ja fraasinikkarit”, eikä *Kalevalakaan* häntä liiemmin innostanut. Lemminkäisen lemmenteoista oli turha etsiä syvempiä merkityksiä, sillä ”koko Lemminkäisen esiintymisessä ei ole mitään, joka ylittäisi tällaisen yöjalassa kulkijan vietit”.¹⁹ Kokonaisuudessaan Kalevala oli kielenkäyttötapansa takia ja osin ikävän sisältönsä takia lukukelvoton.²⁰ Myöhemmin hän lievensi kantaansa ja myönsi, että suomalaisilla oli sittenkin ollut sankariaika, joka oli luonut perustan Kalevalan runoudelle.²¹ Kansanrunous ei kuitenkaan voinut korvata sivistyneistön piiristä lähtevää, moderniin aikaan kiinnittyvää taidrunoa, eikä Kalevalan kielestä ollut suomen kirjakielen perustaksi.²²

Tieteissä ja filosofiassa Snellman arvosteli voimakkaasti Suomenkin yliopistoon levinnyttä ”saksalaista skolastiikkaa”: ”Me saksalaisen sivistyksen vasallit kärsimme saksalaisen tieteen nykyisestä skolastisuudesta ja muodollisuudesta enemmän kuin olisi tarpeen”. Nuoren miehen paras aika kuluu hukkaan elämälle vieraita akateemisia opinnäytteitä lukiessa ja väsäessä. Seurauksena on vajoaminen ”kirjalliseen suursyömäriyteen ja sen seurauksina henkisiin ruoansulatushäiriöihin ja kyvyttömyyteen tehdä mitään kunnollista”.²³ Snellmanin mukaan 1840-luvun saksalaisessa filosofiassa vallitsi lähes täydellinen pysähtyneisyyden tila, vaikka jokainen kynnellä kykenevä professori pyrki luomaan oman filosofisen järjestelmänsä. Samaan aikaan Saksassa oli käynnissä voimakas uskonnollinen ja poliittinen liikehdintä, mutta filosofit olivat vetäytyneet kammioihinsa järjestelmiään rakentamaan. Niillä oli kuitenkin ”niin vähän vaikutusvoimaa, että ne eivät pysty edes herättämään kirjallista keskustelua”.²⁴

Snellmanin teesi oli selvä: ”Kamppailut on käytävä muualla kuin akateemisen väittelyn kentillä”.²⁵ Saksalaisen oppineisuuden sijasta Snellman otti esikuvakseen 1700-luvun ranskalaisen valistusfilosofian. Siinä ei oltu rakenneltu raskaita systeemejä, vaan harjoitettu kaikille elämänaloille ulottuvaa *kritiikkiä*, jonka periaate oli ”järjen ikuinen, ei tuhottavissa oleva oikeus ja velvollisuus ratkaista, mikä on totta ja mikä epätotuutta, mikä hyvää ja mikä paha”. Populaareja valistusfilosoifeja oli kiittäminen siitä, että ”koko moderni sivistyksemme on täynnä niitä vakaumuksellisia käsityksiä, joihin tämä vakaumuksellinen punninta johti”.²⁶ Snellmanin mukaan hänet itsensä oli vapauttanut saksalaisesta filosofiasta ja varsinkin hegeliläisyydestä nimenomaan ”vanha pinnallinen ranskalainen”. Kirjeessään entiselle yliopisto-opettajalleen, filosofian professori Johan Jakob Tengströmille Snellman tunnusti pyrkineensä irtautumaan Hegelin ja hegeliläisyyden vaikutuspiiristä ”mahdollisimman paljon”.²⁷ Vuonna 1842 Tukholmassa julkaistun *Läran om staten* -teoksen (”Oppi valtiosta”) ”sävy ja muoto” olivatkin hänen oman todistuksensa mukaan ”täysin ranskalaisten filosofien teosten lukemisen hedelmää” – jos toisaalta kirja kertoi hegeliläisen skolastiikan siteistä irtautumisen vaikeudesta.²⁸ Teoksen Hegelin *Oi-*

keusfilosofiaa muistuttava osastojako (perhe, kansalaisyhteiskunta, valtio) on kuitenkin vahvistanut nykytutkijoiden keskuudessaakin vallitsevaa virheellistä käsitystä Snellmanin ”hegeliläisyydestä”. Sitäkin hänen ajattelussaan toki oli, mutta toisaalta on jäänyt vähälle huomiolle varsinkin Montesquieun ja Rousseauin näkemysten vahva vaikutus itse teoksen sisältöön tai laajemmin hänen intellektuaalisessa toiminnassaan.

Tengström puolestaan oli päätyynyt siihen, että hänen oli korkea aika jäädä eläkkeelle, sillä ”filosofia minun suosimassani muodossa [so. abstraktina systeeminä] on menettänyt merkityksensä”. Hänkin oli sitä mieltä, että filosofian on omaksuttava ”uusi asu” ja ”ulotettava vaikutuksensa yleissivistykseen”.²⁹ Snellman meni vielä pitemmälle. Hän ilmoitti, että merkittävin tutkimus ei ole sellaista, joka vaikuttaa ”oppineen yksinäisessä toiminnassa”, vaan sellaista, ”joka valaisee miljoonia!”.³⁰ Aktiivisesta yhteydestä ”miljooniin” hyötyi myös itse tiede, sillä se kehittyi nopeasti hengittäessään ”julkisuuden ilmaa”. Sama päti myös kansalliskirjallisuuteen, sillä ”kansan tietoisuuden kohoaminen kohottaa myös äkillisesti kansalliskirjallisuutta ja valaa uutta raikasta henkeä kaikkiin korkeamman sivistyksen tuotteisiin”.³¹

Kehittyneimmissä eurooppalaisissa kansakunnissa, Ranskassa ja Englannissa, tiede olikin jo ”hylännyt yhä enemmän linnakkeitaan ja astunut myös oppimattoman yleisön pariin”. Tästä todistivat lukuisat yleistajuiset aikakausjulkaisut, joihin myös tieteilijät ja filosofit kirjoittivat. Ne kertoivat siitä, ettei tiede ”enää pelkää menettävänsä loistoaan poliittisten puoluekirjoitusten, kaupallisten ilmoitusten ja pienien novellien välittömässä läheisyydessä”. Julkisuuden muotojen monipuolistumisen taustalla vaikutti myös ”uuden yhteiskunnallisen voiman paine” eli työläismassojen tuleminen tietoiseksi oikeuksistaan ja siihen liittynyt työväen joukkoliikkeiden synty. Ranskan, Englannin ja Pohjois-Amerikan työläisten keskuudessa julkaistiinkin jo lukuisia sanoma- ja aikakauslehtiä, joissa nämä ”käsittelevät itse omaa asemaansa, omia oikeuksiaan ja omia toivomuksiaan”.³²

Toinen yhteiskunnassa alistetussa asemassa oleva ryhmä, jonka asemaa ja sivistysnäkyviä Snellman pohti, olivat naiset. Naisen

asemaan käsittelevissä kirjoituksissaan Snellman korosti avioliiton ja perhe-elämän merkitystä. Hän kuitenkin osoitti ymmärtävänsä hyvin myös niitä vaikeuksia ja ongelmia, jotka näissä yhteiskunnan peruselementeissä modernina aikana vääjäämättä kohdattiin. Nouseva naisemansipaatio sai hänestä ymmärtäjänsä. Kuopion vuosinaan hän myös raportoi aktiivisesti työväenluokan työille tarkoitetun suomenkielisen tyttökoulun toiminnasta ja kuului säätyläistyöille tarkoitetun sisäoppilaitoksen johtokuntaan.³³

Raja tuli vastaan silloin kun naisen yhteiskunnallinen toiminta uhkasi naisen asemaa äitinä ja kodin moraalisenä kurkihirtenä, sillä perhe tapoineen oli Snellmanille yhteiskunnallisen elämän perusta. Sitä romuttamatta nainen oli kelpo ja oikeutettu omaksumaan kirjallista sivistystä ja yhteiskunnallisia toimia siinä missä mieskin. Mitenkään mahdollista ei ollut kuitenkaan se, että naisten enemmistö työskentelisi kodin ulkopuolella. Tässä yhteydessä Snellman ei kiinnittänyt huomiota siihen, että työväenluokan naisten enemmistö tosiasiallisesti joutui suoriutumaan maatyöläisen tai teollistuneissa maissa myös tehdastyöläisen tehtävistä, joissa ei myöskään lapsityövoimaa liikoja säästelyä. Edellisessä ”nainen” olikin ennen muuta keskiluokkainen säätyläisnainen, jonka koti oli porvariskoti, ei proletaarinaisen työläiskoti.

Suuri yleisö, julkisuus ja yleinen mielipide

Snellman sovelsi oppimaansa lehtihankkeissaan. Hänen tavoitteenaan oli filosofisten ja tieteellisten näkemysten esittäminen ”suurelle yleisölle”, vaikkakin *Saiman* ja *Litteraturbladin* ruotsinkielisyys esti välittömän yhteyden suomenkieliseen kansaan. *Saiman* kirjallisuusliite *Kallaveden* (myös se oli nimestään huolimatta ruotsinkielinen julkaisu) lukijat saivat kuulla, että ”Suomea varten tarkoitetun ruotsinkielisen kirjallisuuden täytyy jäädä siksi mitä se on ollutkin, ristiriidaksi, keinoiseksi tuotteeksi, joka on tehty ilman intomieltä ja rakkautta”. Ankaraa ja itsekriittistä tuomiotaan lieventääkseen hän myönsi, että jos ruotsinkielinen kirjallisuus käsittelee kansallisia aiheita, ”niin sillä

voi olla sen kautta jonkinlaista hetkellistä vaikutusta”.³⁴ Tämä ei muuta muuksi sitä, että Snellmanin lehdillä ei voinut olla suoraa vaikutusta suomenkieliseen väestöön. Lähempiä yhteyksiä varten tarvittiin suomenkielistä ”kansalliskirjallisuutta”, mutta Snellman piti itseään liian vanhana (40 vuotta) pystyäkseen kunnolla omaksuma suomen kielen. Hän katsoikin jo olevansa väistyvän sukupolven mies, ”pelkkä kääntäjä”, joka saattoi huutaa kansalliskirjallisuuden puolesta, mutta ei ryhtyä sen todelliseksi kirjoittajaksi.³⁵

Snellman arvosteli ankarasti niukassa suomalaisessa lehdistössä esiintyvää ”mielivaltaisuutta” eli sellaisia kynänkäyttäjiä, jotka eivät piitanneet tuon taivaallista yleisestä mielipiteestä. Nerokkaimmankin yksilön mielipiteet jäivät vain satunnaisiksi päänäpistöiksi, ellei esityksen lähtökohtana olleet ”suuren yleisön” keskuudessa jo esiintyvät käsitykset siitä itsestään ja sen omista tarpeista. Kirjoittajan velvollisuus oli ottaa selkoa näistä käsityksistä ja tarpeista, analysoida niitä ja sitten esittää niistä tulkintansa tälle yhdelle ja samalle yleisölle.³⁶

Vaikka yleinen mielipide saattoi olla hämärä, se ei koskaan ollut täysin väärä. Snellmanin mukaan suuri joukko saattoi hetkeksi harhautua ”oikeasta päämäärästä”, mutta se ei voinut jatkuvasti tavoitella sellaista, minkä se tajusi tai vaistosi hyödyttömäksi ja vahingolliseksi itselleen. Siksi vain ”yksi ja toinen luuloteltu nero” saattoi typeryydessään pitää suurta joukkoa tahdottomana laumana, joka ei ymmärrä etujaan ja tarpeitaan, eikä osaa erottaa valhetta totuudesta:

”Välitön kokemus opettaa ihmisille helposti, mikä heitä hyödyttää ja mikä vahingoittaa eikä se koskaan erehdy siitä, mistä niin sanotusti kenkä puristaa, vaikkei se aina ymmärräkään asiantilan syytä eikä pysty osoittamaan parasta keinoa epäkohdan poistamiseksi.”³⁷

Välittömällä kokemuksella Snellman ei tarkoittanut satunnaisen ihmisyksilön subjektiivisia kokemuksia, vaan vuosisatojen kuluessa muodostuneita kansan ja kansakunnan toiminta- ja ajattelutapoja ilmentäviä kollektiivisia kokemuksia. Vuosisataisuudesta johtui, että esimerkiksi mikään ”tieteellinen agronomia tai valtiomiesviisaus ei voi kilpailla yksinkertaisen talonpojan oman ja vuosisataisen perinnön tuloksena saadun kokemuksen kanssa”.

Yleisen mielipiteen ”yleisyys” ei kuitenkaan sulkenut pois erilaisia tulkintoja, kiistoja ja keskusteluja ”yleisen” sisällöstä ja merkityksestä. Päinvastoin, vain ja ainoastaan julkisessa keskustelussa ”yleinen” saattoi tulla julki lausutuksi. Snellmanin mukaan sanoma- ja aikakauslehtien tulikin käydä julkista kriittistä keskustelua:

”Kuka lopultakin saa selville, mikä mielipide on oikea yleinen mielipide? Kunakin hetkenä on jokaisen tietysti omasta puolestaan ratkaistava, mikä mielipide on järkevin ja siten yleinen. Tässä ratkaisussa auttaa julkinen keskustelu.”³⁸

”Yleisyys” tai ”yleinen” intressi ei ollut vain kuvitelma tai satunnaisen yksilön käsitys asiasta, vaan todella olemassa oleva, mutta vain ja ainoastaan julkisessa keskustelussa esille siilautuva vaikuttava totuus. Totuus oli ”taistelevien vakaumusten tulos”.³⁹ Julkiseen keskusteluun osallistuvan tuli olla ”sivistynyt ja ajatteleva”, mutta toisaalta juuri keskusteluun osallistumalla nuo inhimilliset ominaisuudet saattoivat kehittyä sekä suuren yleisön että sen kirjoittavan osan keskuudessa. Snellman ei nähnyt kukaan jyrkkää tai periaatteellista eroa sanomalehden toimittajan ja lukijan välillä. Sanomalehti oli ikään kuin suuren yleisön *peili*, josta se saattoi tarkastella itseään. Suurin osa suuresta yleisöstä ei tietenkään kirjoittanut lehtiin, joita se luki. Mutta tuon enemmistönkään – joka vielä 1840-luvulla oli vain pieni väestön vähemmistö – asema ei ollut ulkopuolisen asema, sillä saattoihan sekä lukea lehdistä nimenomaan *omia* ajatuksiaan ja lukijana osallistua sivistymisen yleiseen prosessiin.

Suomen kieli ja ”keskiluokan” hegemonia

Snellmanin voimalliset puheenvuorot elinkeinotoiminnan ja laaja-alaisen sivistyksen puolesta tulee suhteuttaa vallinneeseen tilanteeseen. Varsinkin *Saiman* aikoihin 1840-luvulla sille oli ominaista hyvin jyrkkä sääty- tai luokkajako ruotsinkielisen säätyläistön ja suomenkielisen köyhän ja sivistymättömän suuren enemmistön välillä. Sivistys oli ruotsinkielisen eliitin yksinoikeus, kun taas suomenkielinen väestön

enemmistö oli vajonnut aineellisen kurjuuden ja henkisen välinpitämättömyyden tilaan. Varsinkin Itä-Suomessa tilanne vaikutti toivottomalta, kuten Snellmanin *Saimaan* laatimasta matkakuvauksesta selviää.⁴⁰ Jos rahvas oli ympäri maan passiivista ja ponnetonta, niin suorastaan flegmaattista se oli Itä-Suomessa: ”Tarvitseekin vain nähdä savolaisen työskentelevän, niin tietää millaista hänen tarmonsansa on. Jahkailu, hitaus, taitojen vähäisyys – kaikki todistaa halun puutetta. Karjalainen kuuluu olevan hiukan eloisampi, mutta myös hän näyttää jäävän tarmokkuudessa kauas jälkeen muiden maakuntien asukkaista.”⁴¹ Ärhäköistä arvioistaan huolimatta Snellman ei moralistisesti tuominnut itäsuomalaista köyhää kansaa, vaan kohdisti syytöksensä ”sivistyneempiin yhteiskuntaluokkiin”.

Toivo paremmasta sisältyi siihen, että ”kaikissa maissa joskus koittaisi sellainen aika, jolloin ihmiset yhteiskunnallisesta asemastaan riippumatta etsisivät sivistystä”. Silloin kirjallinen sivistys on muuttunut ”kaikkien yhteiskuntaluokkien yhteiseksi omaisuudeksi ja sitä opitaan, niin kuin asian kuuluukin olla, pitämään kansalaisoikeuksien välttämättömänä ehtona”.⁴² Suomessa myös kieliero ja siihen perustuva suomen kielen heikko asema syvensi eliitin ja kansan enemmistön välistä kuilua. Kieli muodosti ”ylittämättömän muurin herrojen ja rahvaan välillä” ja hallinnon ja oikeuslaitoksen ruotsinkielisyys lisäsi rahvaan riippuvuutta herroistaan. Tämä puolestaan ”ikään kuin yllyttää herraa sortamaan ja antaa samalla välineet sorron rankaisemattomaan harjoittamiseen.”⁴³

Suomenkielisen väestön aseman parantaminen olisikin järkyttänyt vanhoja alistus- ja riippuvuussuhteita, kun ruotsinkielinen säätyläistö ”menettäisi yksinoikeutensa sivistykseen, maan lainsäädäntöön ja hallitukseen”.⁴⁴ Snellmanille kysymys suomen kielen asemasta tai suomenkielisestä sivistyksestä ei suinkaan ollut vain ”kielikysymys”, vaan osa yhteiskunnallista kysymystä, joka koski eri väestönosien välisiä suhteita. Kielikuilun oloissa säätyläistö oli eräänlainen yläkasti, rahvas paarialuokka, Snellman kiteytti *Litteraturbladissa* vuonna 1859.⁴⁵ Toisaalta hän sanoutui irti siitä nimiinsä laitetusta näkemyksestä, että suomen kielestä voitaisiin väkipakolla ja muutta mutkitta tehdä

maan ainoa kieli. Suomenkielistyminen voisi toteutua vasta pitkään kestäneen kaksikielisyyden vaiheen jälkeen. Snellman suhtautuikin torjuvasti suunnitelmiin perustaa pelkästään suomenkielistä opetusta tarjoavia oppikouluja. Suomen- ja ruotsinkieliset oppilaat tuli koota saman katon alle ja opettaa kummallekin kieliryhmälle samoja oppisisältöjä kummallakin kielellä. Ajan oloon kehitys kyllä veisi siihen, että suomi syrjäyttäisi ruotsin, ja ruotsinkieliset omaksuisivat suomen myös kotikielekseen.⁴⁶

Suomenkielistyminen liittyi läheisesti suomenkielisen ”keskiluokan” (*medelklass*) muodostumiseen. Snellmanille keskiluokka oli yhteiskunnan kokoava voima, eräänlainen hegemoninen liittouma, joka ilmaisi työn ja pääoman välisen luokkarajan ylittävää integroivaa kansallista ideologiaa, jonka väestöryhmiä yhdistävänä sideaineena toimisi Suomessa suomen kieli. Snellman ei kuitenkaan selkeästi määritellyt, mitä väestöryhmiä ”keskiluokkaan” kuuluisi. Ainakin siihen sisältyi elinkeinonharjoittajat, mutta toisaalta tämä luokka avautui palkkatyöläisväestön, käsityöläisten ja pientilallisten suuntaan. Näiden lisäksi siihen kuuluisivat valtion ja kuntien virkamieskunnat perheineen.

Snellmanin ”keskiluokkastrategia” pyrki myös ennakoimaan joskus tulevaisuudessa myös Suomessa tapahtuvaa modernin työväenluokan syntyä ja sen organisoitumista. Hän aavisteli, että tulevissa yhteiskunnallisissa muunnoksissa keskiluokan haastajaksi ja haasteeksi nousisivat juuri proletariset kansanjoukot. Miten luokkasuhteet silloin tulisivat järjestymään, oli hämärän peitossa.⁴⁷ Ajan merkit oli kuitenkin jo luettavissa Euroopasta. Ranskan helmikuun 1848 vallankumouksen edellä Snellman esitti, että nykyaikainen sivistys on siirtymässä ”kolmanteen vaiheeseensa”. Ensimmäistä vaihetta edusti ”salonkien kantajoukko, ylhäisaateliset, arvonimien haltijat ja heidän kannattamansa kirjailijat”. Toisessa vaiheessa muutosvoimien ytimessä oli sivistynyt keskiluokka, ”jonka jäsenet kirjoittavat sanoma- ja aikakauslehdet, jotka päivittäin miljoonina kappaleina kuljettavat sen mielipiteitä maapallon ympäri. Se matkustaa rautateillä ja kansoittaa höyrylaivat, valvoo teollisuuden ja kaupan etuja.” Kolmannessa vaiheessa keskiluo-

kan haastajiksi nousisivat suuret massat, ”neljäs sääty”: ”Tämän luokan [keskiluokan] takana kasvaa uusi, työläisten luokka, suuren massan edustajat niin kirjallisuudessa kuin kaikilla yhteiskunnallisen kehityksen urilla”.⁴⁸ Elämänsä loppupuolella, kun työväenluokka alkoi jo Saksassa ja muualla Euroopassa organisoitua radikaaleiksi sosialistisiksi joukkopuolueiksi, ei Snellmankaan enää pidättäytynyt negatiivisista arvioista. Monen muun työväenluokkien nousun ilmauksista (mm. Pariisin kommuuni 1871 ja sosialististen työväen joukkopuolueiden synty Saksassa) säikähtäneen intellektuellin tapaan Snellman kavahti sosialistista työväenliikettä ja piti siihen osallistuvia työläisiä pelkkänä kiihotukselle alttiina massana.⁴⁹

Lopuksi

Snellmanin sivistystä koskevat näkemykset ansaitsevat huomiota ennen muuta siksi, ettei hän määritellyt *sivistystä* tai *kulttuuria* kapeasti ”korkeakulttuuriksi” tai ”humanismiksi”, vaan ymmärsi ne laajasti mitä moninaisemmissa yhteiskunnallisissa yhteyksissään. Esimerkiksi kielikysymys, naisemansipaatio, suomenkielisen väestön oikeudet, kansakunnan vaurastuminen, elinkeinojen kehitys, koulu- ja yliopistokysymys – ja lopulta myös työväestön organisoitumiseen liittyvät ”uhkat” – kytkeytyvät Snellmanin ajattelussa ja toiminnassa mitä moninaisimmilla tavoilla toinen toisiinsa. Snellman ei olekaan kaikkien aikojen merkittävin ja vaikutusvaltaisin suomalainen filosofi siksi, että hän olisi julkaissut merkittäviä akateemisia tutkimuksia ja niittänyt niillä mainetta myös ulkomailla, vaan siksi, että hän pystyi omassa elämässään realisoimaan teesinsä, jonka mukaan valistuksen aikakauden ”kamppailu on käytävä muualla kuin akateemisen väittelyn kentillä”.

Olen käsitellyt Snellmanin intellektuaalista toimintaa käsillä olevaa esitystä laajemmin kirjassa Snellmanin Suomi (Lahtinen 2006). Uusin ja laajin biografinen esitys Snellmanista on Raimo Savolaisen teos Sivistyksen voimalla. J.V. Snellmanin elämä (Savolainen 2006).

Viitteet

- 2 KT5, 469, KT6, 133 ja 373, KT8, 250.
- 3 KT6, 133.
- 4 KT5, 489.
- 5 KT 12, 188.
- 6 Kuopion vuosien jälkeen Snellman siirtyi pääkaupunkiin toimien ensin liike-elämän palveluksessa (1849–1855), sitten yliopistoprofessorina (1856–1863), senaattorina (1863–1868), valtiopäivämiehenä (1867–1877) ja lopulta viisaan lepoon vapautettuna suomalaisuusliikkeen kunnianhuksena.
- 7 KT5, 157–158.
- 8 KT 8, 343–344.
- 9 KT7, 322.
- 10 KT12, 187.
- 11 KT12, 187.
- 12 KT6, 97.
- 13 KT10, 494–497.
- 14 KT6, 101–102.
- 15 KT13, 182.
- 16 KT7, 325.
- 17 KT12, 100–101.
- 18 KT8, 331.
- 19 KT8, 257.
- 20 KT5, 490.
- 21 KT10, 55.
- 22 KT11, 348.
- 23 KT6, 286.
- 24 KT10, 66–67.
- 25 KT7, 363.
- 26 KT11, 87.
- 27 KT5, 486.
- 28 KT7, 95.
- 29 KT7, 407.
- 30 KT9, 253.
- 31 KT11, 21.
- 32 KT9, 254–255.
- 33 KT9, 108–110; 314–315, KT10, 138–141, KT11, 145 ja KT11, 483–487.
- 34 KT8, 187.
- 35 KT8, 297–298.
- 36 KT7, 275.
- 37 KT9, 92.
- 38 KT6, 306.
- 39 KT7, 129.
- 40 KT8, 165–182.
- 41 KT8, 170.
- 42 KT6, 235.
- 43 KT8, 178.
- 44 KT7, 280.

- 45 KT13, 225–226.
- 46 KT15, 377–388.
- 47 KT11, 137.
- 48 KT10, 291.
- 49 Ks. Snellmanin laaja artikkeli ”Sosialismi”, KT24, 287–295.